**Akademik Hassasiyetler** **The Academic Elegance**
**Yıl/Year: 2020** **Sayı/Issue: 14**
**Cilt/Volume: 7** **Sayfa/Page: 493-518**
**Araştırma Makalesi**
**Makale Gönderim Tarihi: 22/10/2020** **Makale Kabul Tarihi: 15/12/2020**

# İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN İDEOLOJİK TERKİBİNDE ÜÇ TARZ-I SİYASET: OSMANLICILIK, İSLAMCILIK VE TÜRKÇÜLÜK

**Gökberk YÜCEL**[*]

***Öz***

*İttihat ve Terakki Cemiyeti 1908 -1913 yılları kısmen, 1913-1918 yılları mutlak iktidar olarak Osmanlı Devleti'nin son dönem siyasetinde sahne almıştır. Bu dönem aynı zamanda Devletin ontolojik güvenliğine yönelen tehditlerin bertaraf edilmesi adına Türk fikir tarihinde hareketliliklerin yaşandığı sürece tekabül etmektedir. Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük akımları bu fikir hareketlerinin başat unsuru olarak İttihat ve Terakki'nin siyasetinde etkin olmuştur. Tarihsel analiz metodunun kullanıldığı bu çalışmada, İttihat ve Terakki'nin Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük fikirlerini hangi zeminde ve nasıl tatbik ettikleri incelenecektir. Ayrıca Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük akımları Cemiyet politikalarında birbirine tezatlık mı içerdiği yoksa birbirini tamamlayan bir terkibe mi haiz olduğu sorusunun da cevabı aranacaktır. Cemiyetin ideolojik terkibini oluşturan mevzu bahis üç ideolojik akım, "devlet-i ebed müddet" anlayışı zemininde uygulanmıştır. Dolayısıyla her üç siyasî akım "devlet merkezli" olup Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerinde, bölgenin siyasî ve sosyolojik dinamiklerine uygun olarak şekillenmiştir. Bu bağlamda Osmanlı içerisinde bütün unsurların ittihadını öngören Osmanlıcılık fikri ile İslam coğrafyalarında Hanedanı ve Hilafeti Müslümanların siyasî kutbu haline getirmeyi hedefleyen İslamcılık fikri, devletin içerisinde bulunduğu bekâ sorununa çözüm getirmek amacıyla aynı gayeye matuf kılınmıştır. Mamafih Türkçülük ise vatan ve Âli Devlet mottoları doğrultusunda hem iç politikada kitleleri harekete geçirecek milli motivasyon aracı hem de Türk ahalisinin yaşadığı bölgelerde düşman unsurlarını zayıflatma hedefiyle strateji unsuru işlevi görmüştür. Sonuç olarak İttihat ve Terakki siyasetinde her üç ideoloji Osmanlı Devleti'nin ontolojik güvenliğinin merkeze alındığı ve birbirini tamamlayan bir terkibe sahip olmuştur.*

***Anahtar Kelimeler:*** *İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük*

# THREE STYLES OF POLITICS IN THE IDEOLOGICAL COMPOSITION OF THE COMITTEE OF UNION AND PROGRESS: OTTOMANISM, ISLAMISM, AND TURKISM

***Abstract***

*The Committee of Union and Progress acted as the partial power between the years of 1908-1913 and the absolute power between 1913-1918 in the last political period of the Ottoman State. This period also corresponds to the period of*

[*] Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi, Merzifon İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü. gokberk.yucel@amasya.edu.tr. https://orcid.org/0000-0002-0299-1722.

*dynamism in Turkish intellectual history in order to eliminate threats to the ontological security of the State. Ottomanism, Islamism, and Turkism movements became effective in the politics of the Union and Progress as the principal element of these intellectual movements. In this study, in which the historical analysis method is used, on which grounds and how the Union and Progress applied the ideas of Ottomanism, Islamism, and Turkism will be examined. In addition, the answer to the question of whether Ottomanism, Islamism, and Turkism movements conflict with each other or have a complementary composition in the policies of the Committee. The three ideological movements, which constitute the ideological composition of the committee, were applied on the basis of the understanding of "devlet-i ebed müddet". Therefore, all three political movements are "state-centered" and shaped in different regions of the Ottoman State in accordance with the political and sociological dynamics of the region. In this context, the idea of Ottomanism, which foresees the union of all components within the Ottoman State, and the idea of Islamism, which aims to make the Dynasty and Caliphate into the political pole of Muslims in Islamic geographies, were attributed to the aim of solving the survival problem of the state. In addition, the Turkism, on the other hand, served as both a national motivation tool to mobilize the masses in internal politics and a strategic tool with the aim of weakening the enemy elements in the regions where the Turkish people lived in line with the motto of motherland and Âli Devlet. As a result, in the policy of Union and Progress, all three ideologies have a composition that focuses on the ontological security of the Ottoman State and in which they complement one other.*

***Keywords:*** *The Committee of Union and Progress, Ottomanism, Islamism, Turkism*

## Giriş

İttihat ve Terakki Cemiyeti dönemi, Türk tefekkür ve siyasî hayatında pek çok kırılma noktalarının yaşandığı bir sürece tekabül etmiştir. Türk düşüncesinde İslam ve töre gibi kadim döneme yön veren unsurlar ile Avrupa'da zuhur eden hürriyet, eşitlik, anayasa, ulus devlet gibi yeni mefhumlar arasında özgün bir sentez ortaya koyulmaya çalışılırken, Türk siyasetinde meşrutiyet, fırkacılık, meclis, seçim, temsil gibi yapı ve kavramlar üzerinden yeni bir politik iklim neşvünema bulmuştur. Devlet-i Âliyye'nin kangrenleşmiş yapısal sorunlarına, Meşrutiyet'in nevzuhur fırkacılık siyasetinin eklenmesi, devletin siyasî atmosferinde ve kurumsal yapılanmasında gerilimli ve buhranlı bir süreci doğurmuştur. Mamafih iç siyasetteki bu buhranlı döneme aynı zamanda uluslararası siyasette güç dengesinin bozulduğu, bloklaşmaların ve savaş ikliminin hissedildiği dönüşüm de eşlik etmiştir.

Cihan Harbi, Türk devlet tarihinde Osmanlı dönemini sona erdirirken akabinde gerçekleşen İstiklâl Harbi ile Cumhuriyet kurulmuş, bilvesile İttihat ve Terakki dönemi bütün aktör ve ideolojik yapısıyla cumhuriyetin devr-i sabıkı olarak ilan edilmiştir. Cumhuriyet, ilmi, fikri ve kurumsal dönüşümü itibariyle batılı paradigmaya tam intibakı hedef ve şiar edinmiştir. Osmanlı modernleşmesinde sürdürülen, dahi siyasî ve sosyolojik olarak gerilimli fay hatları üzerinde teşkil eden eski-yeni, alafranga-alaturka, gelenek-modern ikilemlerine Cumhuriyet yönetimi tarafından son verilmek

istenmiştir. Cumhuriyet kadroları, batılı-toprağa bağlı ulus devlet tasavvurunu ve homojenleştirilmiş milli kimlik tahayyülünü merkeze alırken, Osmanlıcılık, İslamcılık ve Turancılık- Türkçülük fikirlerini tehlikeli, maceraperest olarak Cumhuriyetin ötekisi olarak konumlandırmıştır. Dolayısıyla Cumhuriyet dönemi tarih yazımı, coğrafya tasavvuru ve ideolojik formatıyla şekillenen literatür, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mefhumlara, olaylara, olgulara, ideolojilere nasıl bir anlam yüklediği sorusuna çoğu zaman eksik ve yanlış cevaplar üretmektedir.

Bu çalışmada İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ideolojik terkibinde Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük fikirlerinin hangi zaman ve zemin üzerinde şekillendiği incelenecektir. Diğer bir tabirle mevzu bahis ideolojik akımların İttihat ve Terakki iktidarında ve siyasetinde nasıl bir terkip oluşturduğu sorusuna cevap aranacaktır. Çalışmanın temel varsayımlarını şunlar oluşturmaktadır:

- Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük akımları, teorik ve fiili bağlamda Batı düşüncesinin bir ürünü olarak ortaya çıksa da devletin kendi tecrübe ve birikimleriyle özgün bir çerçeveye sahip olmuştur. "Devlet-i ebed müddet" anlayışı, bu akımlarda merkezi konumdadır.
- Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük akımları, birbirinin tenakuzu ve alternatifi olmaktan ziyade İttihat ve Terakki siyasetinde birbirini tamamlayan ve bütünleyen bir işlev görmüştür.
- İttihat ve Terakki elitleri, mevzu bahis üç fikir akımına birinin miyadı diğerinin miladı şeklinde bakmamıştır ve aynı zaman diliminde farklı zeminlerde bu üç fikir akımını bir arada kullanmayı denemiştir. Dolayısıyla üç fikir akımı için devlet siyasetinde keskin kopuşlar yaşanmamıştır.

Tarihsel analiz metodu, bu çalışmanın metodolojisini oluşturmuştur. Tarihsel analiz metodu, siyasî, içtimaî ve iktisadî olguların tarihinin araştırılması ve analiz edilmesi olup; "ne oldu, neden ve nasıl oldu" sorularıyla tarihî sürecin değerlendirilmesini ve hadiselere yönelik mesajların olgusal bir çerçevede okunmasını amaçlamaktadır (Leedy ve Ormrod, 2015). Bu bağlamda birinci başlıkta İttihat ve Terakki'nin siyasetinde mevzu bahis fikir akımlarına nasıl bakılması gerektiğine yönelik teorik bir çerçeve sunulmuş ve konu bağlamında literatürle ilgili genel tartışmalara yer verilmiştir. Bu noktada dönemin atmosferinde ideolojilerin nasıl konumlandırıldığına ilişkin literatür tartışmasının yapılması, çalışmanın amacı ve varsayımları doğrultusunda önem arz etmektedir. İkinci başlıkta ise, İttihat ve Terakki'nin ideolojik terkibinde ontolojik zemin olarak ön plana çıkan "devlet-i ebed müddet" kavramına yer verilmiştir. Üçüncü ve son başlıkta ise Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük akımlarının İttihat ve Terakki siyasetindeki rol, konum ve işlevleri incelenmiştir.

## 1. TEORİK ÇERÇEVE VE LİTERATÜR TARTIŞMASI

Milliyetçilik tasnifleri, coğrafyalardaki milliyetçilik hareketlerinin yapı ve işlevlerini izah etmek bakımından önem arz etmektedir. Zira milliyetçi hareketler, kendi toplumlarının dinamikleriyle şekillendirilmektedir. Bu bağlamda etnisite, kültür, dil, din, devlet, tarih yazımı ve coğrafya tasavvuru, milli kimliklerin tahayyülünde farklı renk ve tonlarda kullanılmaktadır. Osmanlı'nın son dönemlerinde ortaya çıkan ayrılıkçı hareketleri ve bu hareketlerin karşısında devletin göstermiş olduğu refleksi anlamak adına etnik merkezli milliyetçilik ile devlet merkezli milliyetçilik tasnifi çalışmanın teorik çerçevesini oluşturmaktadır (Brass, 1991: 20-21). Devlet merkezli milliyetçilik, müesses devlet düzenine sahip toplumlarda, kapsayıcı, birleştirici ve reformcu bir görünüme sahiptir (Breuilly, 1993: 9). Çok unsurlu yapıları bünyesinde barındıran imparatorluklar, siyasî ve sosyal yapının bütününü kapsayacak reformlar ile devleti dönüştürmeye çalışır. Bu noktada merkeziyetçilik ve standartlaştırılmış bürokrasi ön plana çıkar. Devlet bünyesinde yapılan reformlar başta askeri alanda olmak üzere eğitim, kültür ve iktisadi alanda tavandan tabana doğru gerçekleşir. Devlet merkezli milliyetçiliklerde etnik merkezli milliyetçiliklere nazaran politik söylem ve kapsayıcılık, kültürel unsurlardan daha fazla kullanılır (Breuilly, 1993: 230-231).

Etnik merkezli milliyetçilik ise özellikle imparatorlukların dağılma süreçlerinde ortaya çıkan ayrılıkçı hareketlerde görülmektedir (Breuilly, 1993: 123). Etnik toplulukta ortak ve milli bir kültür inşası, homojen ve türdeş bir kimlik tahayyülü, etnik tarih yazımı ve tarihi yurt tasavvuru bu milliyetçiliklerin temel özellikleri arasında yer almaktadır (Smith, 1991: 126). Etnik milliyetçiliklerin bir diğer karakteri ise, "pan milliyetçi" hareketler olarak zuhur etmesidir. Pan milliyetçilik, etnik akrabalarını ve yaşadıkları toprakları kurtarmak adına, tarihî topraklar vurgusunu ön plana çıkaran irredentist bir yapıya sahiptir (Smith, 2010: 29).

20. yüzyılın başlarında ivme kazanan etnik/ayrılıkçı hareketlerin coğrafi olarak en yoğun gözlemlendiği topraklar Osmanlı toprakları olmuştur. Bu dönemde aynı zamanda Osmanlı'da yapısal reformlar yapılmış ve Meşrutiyet rejimiyle bünyesindeki bütün unsurları bir arada tutma gayreti içerisinde olunmuştur. Mamafih dönemin siyasetinde aktif rol oynayan İttihat ve Terakki'nin devlet merkezli siyaseti, Osmanlı Devleti'ndeki yapısal reformların fikri/ideolojik izdüşümünü teşkil etmiştir. Bu doğrultuda Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük siyasetlerinin, Cemiyetin ideolojik terkibinde hangi amaca matuf bir şekilde yürütüldüğü önem kazanmaktadır.

Literatürde bu konudaki birinci tartışma Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük-Turancılık akımlarının teorik zemini ve muhtevası üzerindedir. Mevzu bahis olan üç fikir akımının zemini üzerinde farklı kavramsallaştırmalar ortaya koyulmuştur. Bu doğrultuda Osmanlıcılık, meşrutiyet rejiminde bütün anasırın meclis içerisinde temsilini öngören, bilvesile Fransız vatanseverliğinden mülhem toprağa bağlı (teritoryal) ve Osmanlı yurttaşlık kimliğinin tesis edildiği birleştirici/kapsayıcı bir fikir

olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlıcılığın ortaya çıktığı dönem için Yeni Osmanlılar hareketi gösterilmektedir (Mardin, 2008: 33; Berkes, 2003: 296). Bu bağlamda Yeni Osmanlılarda romantik hürriyetçilik ile vatanperverlik fikrinin iz düşümü olan Osmanlı Patriesi (vatanı), Türklük-Müslümanlık-Osmanlılık kimliği arasındaki bocalamaları nihayete erdirecek coğrafya kimliğine dayanmıştır (Mardin, 2009: 49). Mardin, Osmanlıcılık fikrinin teorik veçhesini ittihadın, yöntemsel kısmını ise anasır arasındaki müşterek ittifakın oluşturduğunu serdetmiştir (Mardin, 2008: 265). Buna mukabil, Osmanlı vatanseverliği üzerine şekillenen Osmanlıcılık fikrinin Türk milliyetçiliğinden farklı olduğu ve Türk milliyetçiliğinin referansı olamayacağı Mardin tarafından dillendirilmiştir (Mardin, 2009: 50). Mardin'in bu iddiası, milliyetçilik düşüncesinin modern milli kimlik anlayışını referans aldığı, Osmanlıcılık düşüncesinin konsolide ve homojen bir milli kimlik terkibinden yoksun olduğu anlayışından kaynaklı olabilir. Masamı Arai ise (2009: 180), Osmanlıcılık fikrini coğrafya merkezli olarak ele almış ve farklı unsurların ortak vatan paydasında birleştirilmesi hususunu Türk Milliyetçiliğinin doğuşu olarak telakki etmiştir. Bilvesile Osmanlılık kimliği, devletin bünyesindeki bütün anasırı kapsayacak şekliyle siyasi bir üst kimlik olarak ifade edilmiştir.

İslamcılık ise, Sultan II. Abdülhamid dönemi "Hilafet" siyaseti ile yeryüzündeki bütün Müslüman unsurların birleşmesinden mülhem "pan-İslamizm" siyaseti olarak iki farklı kavramlaştırmaya tabidir (Koloğlu, 2017: 19). Sultan II. Abdülhamid dönemi "Hilafet" siyaseti, Devlet-i Âliyye'nin içerisindeki Müslüman kitlenin konsolide edilerek Arap ve Kuzey Afrika topraklarında ayrılıkçı/etnik milliyetçi hareketleri önlemeye yönelik "devlet merkezli" siyaset anlayışıdır (Tanıyıcı ve Kahraman, 2017: 8-9). Bu bağlamda geleneksel İslam anlayışının tarikat şeyhleri gibi aktörleriyle yürütülmüştür. Bu bölgelerdeki tarikat şeyhleri aracılığıyla bölgedeki gayrı Türk Müslümanlar kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. "Hilafet" siyaseti, teorik bir zeminden ziyade stratejik bir yönelim taşımaktadır ve Osmanlı toprak bütünlüğünün muhafazasına yöneliktir (Kara, 2013: 22-23). Bu dönem, aynı zamanda geleneksel İslam anlayışının karşısında modernize edilmiş bir İslam anlayışının konumlandığı, Osmanlı aydınlarının Cemaleddin Afgani gibi isimlerden etkilendiği dönemdir (Karaman, 1994: 459; Kara, 2013: 24).

Türkçülük akımı, 20. yy'nin başlarında dil ve kültürel sahadaki "Türk" merkezli okumaların, siyasi mecraya taşınmasıdır. Türkçülük akımının genel olarak "Turancılık, Pantürkizm, Panturanizm" gibi kavramlarla coğrafya tasavvuru ortaya koyulmaktadır. Bu bağlamda literatürde Türkçülük, Pantürkizm, Panturanizm kavramları birbirlerinin yerine ikame edilerek kullanılmaktadır. Osmanlı'da Türkçülük akımı iki damar olarak ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu gibi Kuzey (Rusya) Türklüğünden gelen aydınların İstanbul'da 1911 Türk Yurdu ve 1912 Türk Ocakları çatısı altında oluşturdukları İstanbul merkezli Türkçülüktür. İstanbul merkezli Türkçülük, etno-kültürel

kimlik ve tarih yazımına müstenit, Rusya'daki "halka doğru" akımından mülhem halkçılık ile Alman romantizmden mülhem milliyetçiliği birleştiren ve etnik bağlamda bütün Türklerin birleşmesi düşüncesine dayanan bir perspektif ortaya koymuştur (Durgun, 2019: 108). İstanbul Ekolü, dini inançlar sebebiyle ihtilafa düşen Turan kavimleri arasında daha sıkı bir iş birliğinin tesis edilmesi gerekliliği üzerinde durmuşlardır. Bu husus, Macar Turancılığı ile İstanbul ekolü arasında fikri bir yaklaşmayı da beraberinde getirmiştir (Akçura, 2005: 339-341). Buna mukabil, Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin ve Ali Canib Yöntem gibi isimlerden müteşekkil "Genç Kalemler" hareketi, lisan ve gaye birliğine dayanan, dini telakkiyi milliyet sosyolojisinin merkezinde tutan ve devlet merkezli Selanik Ekolünü oluşturmuştur. Selanik ekolü, "bugünün" inşasında Fransız sosyolojisine dayalı, kültürel bir Türkçülük ortaya koymuştur. Dil ve kültür olarak tanımlanan kimliğin coğrafya tasavvuru ise Türkçe konuşan, Müslüman olan ve Türk terbiyesini özümsemiş Türklüğün birleşmesi olarak telakki edilmiştir (Durgun, 2019: 106).

Literatürde ikinci tartışma ise, Yusuf Akçura'nın (2015: 113-145) "Üç Tarz-ı Siyaset" makalesinden yola çıkılarak Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük fikirlerinin birbirinin karşıtı olduğu üzerinedir. Bu doğrultuda Osmanlıcılık ve İslamcılık siyasetinin Balkanlarda ve Arap coğrafyasında yaşanan toprak kayıpları üzerine Osmanlı devlet erkanının ve aydınlarının Türkçülüğe sarıldığı varsayılmıştır. Osmanlıcılığa ilişkin bütün anasırın Osmanlılık paydasında birleştirilmesi yorumu referans alınırsa, Balkan Harplerinden sonra bu siyasetin iflas ettiği söylenebilir. Aynı süreç Arap ve Kuzey Afrika topraklarının elimizden çıkması bağlamında İslamcılık için de geçerlidir. Lakin Osmanlıcılık ve İslamcılık, "milliyetçilik öncesi milliyetçilik" şiarı bağlamında devletin ontolojik güvenliğine ilişkin bir önerme sunmaktadır. Bu bağlamda hem Osmanlıcılık hem de "Hilafet" siyaseti bağlamında İslamcılık, Devlet-i Âliyye'nin hem varlığını sürdürmesi hem de coğrafyası üzerindeki büyüklük iddiasını devam ettirmesi bakımından gerçekten Türkçülüğün tenakuzunu mu içermektedir; yoksa Türkçülük, ideolojik formu ile Osmanlıcılık ve "Hilafet merkezli" İslamcılık siyasetinin tamamlayıcı unsuru olarak mı kullanılmıştır? Bu üç fikir akımının Osmanlı siyasetinde hassaten İttihat ve Terakki döneminde işlevi "devlet-i ebed müddet" anlayışı üzerinden yeniden gözden geçirilmek durumundadır. Zira Akçura, üç fikir akımının Osmanlı sahnesindeki miyadından ziyade miladına ilişkin bir önerme ortaya koymuştur.

Mevzu bahis üç siyasî akımın birbirinin tenakuzunu içerdiğine ilişkin tartışma aynı zamanda siyasetteki varlığına ilişkin ömür biçilmesiyle tarih yazımına eklemlenmiştir (Çalen, 2018:9-10). Bu doğrultuda Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük akımlarına ilişkin literatürdeki üçüncü tartışma, bu akımların birbirlerinin alternatifi olması hasebiyle devlet siyasetinde her birinin miyadı olduğuna yöneliktir. Diğer bir tabirle Osmanlıcılık siyaseti başarısız olduğu için İslamcılık siyasetinin veya İslamcılık siyasetinin başarısız olacağına ilişkin öngörü sonrasında Türkçülük siyasetinin tercih

edildiği ifade edilmektedir.[1] Dönemin paradigmatik yönelimleri dikkate alındığında Osmanlı Devleti her ne kadar teritoryal bir devlete dönüşse de zihni ve kurumsal yapısıyla ulus devlet değildir. Dolayısıyla "Âli Devlet" mottosu çerçevesinde mevzu bahis üç akım Osmanlı siyasetindeki konumu yeniden gözden geçirilmelidir.

## 2. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİNİN İDEOLOJİK TERKİBİNDE ONTOLOJİK ZEMİN: DEVLET-İ EBED MÜDDET

1856 Paris Barış Antlaşmasıyla Osmanlı Devleti bir Avrupa'nın bir parçası sayılmakla birlikte Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü Avrupalı Devletlerin garantisi altında olacağı taahhüt edilmiştir.[2] Bu dönem aynı zamanda Avrupa güç dengesinin muhafaza edildiği ve özellikle İngiltere'nin dengeleyici gücü sebebiyle hiçbir Avrupa devletinin mutlak güç olarak uluslararası sistemde yükselemediği bir dönem olmuştur. Osmanlı Devleti ise düvel-i muazzamayı teşkil eden devlet arasında güç dengesini gözeterek varlığını muhafaza etmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nin varlığını korumaya yönelik kurduğu dengeleyici ilişkiler asimetrik olmuştur. Yani muhatabı olan güçler, askeri ve iktisadi kapasitesi sebebiyle Osmanlı'nın üzerinde siyasi bir üstünlüğe sahip olmuştur. Bu durum her savaş sonrasında araya giren dengeleyici gücün lehine sonuçlanacak tavizleri de doğurmuştur. Örneğin 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında ağır yenilgiye uğrayan Osmanlı Devleti, Rus askeri güçlerinin Ayastefanos (Yeşilköy) önlerine gelmesiyle yaşadığı ontolojik güvenlik tehdidini İngilizlerin araya girmesiyle bertaraf etse de Ayastefanos Antlaşmasının reziye edilmesiyle imzalanan 1878 Berlin Antlaşmasında Akdeniz'de stratejik bir nokta olan Kıbrıs'ı İngilizlere bırakmak zorunda kalmış, yine Akdeniz güvenliği bahanesiyle 1882 yılında İngilizlerin Mısır'ı işgaline ses çıkaramamıştır (Jelavich, 1970: 61).

Osmanlı Devleti'nin yürütmeye çalıştığı denge siyaseti, uluslararası sistemdeki güç dengesindeki bozulmalarla işlemez hale gelmiştir. 1902 yılında imzalanan İngiliz-Japon ittifak anlaşmasıyla politik ve stratejik ilgisini Pasifiğe kaydıran İngiltere, 1903 yılında İngiliz Savunma Komitesinin raporunca İstanbul ve Boğazların Ruslar tarafından işgalinin İngiltere'nin Akdeniz güvenliğine zeval getirmeyeceğini ifade etmiştir (Renzi, 1970: 16). Bununla beraber 1908 Reval Görüşmeleri hem Avrupa güç dengesi sistemi hem de Osmanlı Devleti açısından önemli gelişmelere sebep olmuştur. Reval görüşmeleri İngiltere, Fransa ve Rusya arasındaki üçlü ittifakın zeminini hazırlamıştır. Ayrıca Rusya 1905 Japonya yenilgisinden sonra bütün dikkatini Balkanlar ve Boğazlara yönetmiştir ve Reval görüşmeleri Rusların Balkanlardaki etkin bir politika izlemesinin önünü açmıştır (Toprak, 2019: 63; Cengizer, 2017: 114-117). İngiltere ve

[1] Konuyla ilgili olarak bakınız Çandar, 1991: 95-96; Tunaya, 1989: 308-310; Akşin, 1980.
[2] 1856 Paris Antlaşmasının 7. Maddesine dayanmaktadır. Antlaşma metni Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğünce günümüz Türkçesine nakledilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006: 101).

Rusya arasındaki ittifak, daha önceki dönemlerde İngiliz-Rus ikiliğinden doğan Osmanlı denge politikasının da büyük ölçüde işlerliğinin ortadan kalkmasıyla sonuçlanmış ve Osmanlı Devleti'nin Almanya'yla yakınlaşmasına sebebiyet vermiştir (Toprak, 2019: 66). Buna mukabil 1908 yılında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Bosna Hersek'i ilhak ederek Balkanlardaki pozisyonunu tahkim etmeye çalışmıştır (Cengizer, 2017: 119). İtalyanların 1911'de Trablusgarp saldırısı ve Karadağ'ı da içine alan Yunan, Bulgar ve Sırp ittifakının 1912'de Osmanlı'ya saldırmalarıyla başlayan Balkan Harbi, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu güvenlik buhranını derinleştiren, en nihayetinde Kuzey Afrika ve Balkanlar'daki topraklarını kaybetmesiyle sonuçlanan bir süreci ihtiva etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin topraklarının paylaşılma sorunu olan Şark Meselesinin düvel-i muazzama tarafından çözüme kavuşturulmaya başlandığı bu süreç ile İttihat ve Terakki'nin Osmanlı siyasetindeki etkisi aynı döneme tekabül etmektedir. Devletin varlık mücadelesi verdiği bu dönemde siyasî akımlar ve Osmanlı siyaseti, "devlet-i ebed müddet"[3] düşüncesini merkeze almışlardır. İttihat ve Terakki'nin politik tasavvurunda ideolojik hareketler umumiyetle devlet ideolojisi olarak ortaya çıkmıştır. Yani diğer bir tabirle devletin ontolojik güvenliği, şartlar ekseninde mevzu bahis ideolojilere şekil vermiştir. İttihat ve Terakki'nin siyasal yönelimlerini oluşturan Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük/Turancılık politikaları devletin varlığını ve coğrafî/tarihi hukukunu korumaya müstenit devlet merkezli politikalar olmuştur. Bu politikalar bağlamında devlet sisteminin özellikle ordunun yeniden tanzim edilmesi hedeflenirken diğer taraftan düvel-i muazzamanın Osmanlı'yı parçalama emellerine karşı Osmanlı vatandaşlarını birleştirici ve direnişe davet içeren teklifler ihtiva etmekteydi. Bu teklifler, Osmanlı topraklarının farklı bölgelerinde yaşayan anasırın tarihî ve sosyolojik dinamikleri göz önünde bulundurularak realist ve pragmatik bir zeminde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Diğer bir tabirle ittihad-ı anasır misyonundan hareketle Osmanlı vatandaşlarının Osmanlı yurdu ve kaderdaşlığı paydasında birleştirilmesi hedeflenmiştir. Dolayısıyla Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük/Turancılık fikirlerinin birbirini tamamlayan ideolojik bir bütünlük içinde olduğu ifade edilmiştir. Bu bağlamda İttihatçılar için hangi ideolojik unsurun ağır bastığı bir ehemmiyet taşımamıştır. Çünkü; devlete yönelik iç ve dış tehditlerin bertaraf edilmesi noktasında hangi ideolojik unsur kullanılırsa kullanılsın liderlik Türklerin elinde olacaktı (Ahmad, 2017: 215). Ahmad, Cemiyetin ideolojik terkibinde mevzu bahis üç fikrin pozisyonunu şu şekilde tanımlamaktadır (2017: 214):

*"İdeolojik bütünü meydana getiren üç öğe, Osmanlıcılık, İslamcılık ve Milliyetçilik eskisi gibi geçerliydi. Değişen bir şey varsa, o da bu bütüne katkı oranlarıydı. Türklerin sayıca İmparatorluğun en önemli öğesi haline*

[3] Devlet-i ebed müddet telakkisi, Türk varlığının, kimliğinin, inanç ve değerlerinin bir üst çatı olarak teşekkül eden "devletli olmak" fikridir. Dolayısıyla Türk tarihinin birikim ve tecrübelerinden rafine edilmiş, siyasî bağlamda mütekamil düzeni tesis etme misyonuna matuf tarihî ve coğrafî varlık teminatıdır. Bu bağlamda İlber Ortaylı'nın tabiriyle (2009: 41), kadim nizamdan nizam-ı cedide tevarüs eden düşünce miraslarından en önemlisi "Devlet-i Ebed Müddet" anlayışı olmuştur.

*gelmeleri, milliyetçiliğe daha fazla önem verilmesi zorunluluğunu doğurmuştur. Öte yandan, Araplarla uzlaşmak gerekiyordu, bunun için de başvurulacak yol İslamcılıktı. Padişah ve hanedan gerek Müslüman olanların ve olmayanların gerekse Türk olanların ve olmayanların bağlılıkları noktasında odak noktası olmaya devam ediyordu. Osmanlıcılık eskiden olduğu gibi, üç unsur arasındaki karşıtlıkları çözmekte kullanılacaktı."*

Devlet-i ebed müddet anlayışı İttihat ve Terakki'nin kuruluş nizamnamesinde de net bir şekilde ifade edilmiştir. Mamafih nizamnamenin birinci maddesinde vatanın içinde bulunduğu vaziyete yönelik tehdide ve tehlikeye dikkat çekilerek Cemiyetin kuruluş amacı şu şekilde izah edilmiştir (Bayar, 1997: 176).

*"Vatanı, bugünkü korkunç tehlikeli durumundan, milleti, düşmüş olduğu zulüm ve esaret pençesinden kurtararak insanlığa yaraşır bir şekilde yaşamak, cins ve mezhep farkı gözetmeksizin bütün Osmanlıların mukaddes vazifesi ve apaçık menfaatleri gereğinden olması sebebiyle, bu mukaddes hakların ve milli menfaatlerin de elde edilmesi ve yerleşmesi ve milletin siyasi ve esas haklarını korumayı üzerine alan 1293 Kanun-ı Esasi'nin tam olarak tatbiki ve yürürlükte kalması Cemiyet'in esas maksadıdır."*

Nizamnamenin ikinci maddesinde ise, Osmanlı vatandaşları içerisinde nifak ve tefrikaya sebebiyet veren fikirlerin bertaraf edilmesi; cins, mezhep ve etnik farklılıklara müstenit ayrılıkçı hareketlere yönelik tedbirlerin alınması Cemiyetin vazifesi olarak addedilmiştir (Bayar, 1997: 176). 48. ve 55. maddeler devletin içinde bulunduğu tehlikelere karşı Cemiyetin yüklendiği misyon ve ülkü doğrultusunda hareket edecek "Fedai Şubelerinin" kuruluşuna yönelik olmuştur (Bayar, 1997: 181-182). Bunun yanı sıra Osmanlı topraklarında, bir zamanlar Osmanlı toprağı olduğu halde elden çıkmış İslam bölgelerinde ve Türk unsurunun yaşadığı Türkistan topraklarında dahili ve harici düşmanların planlarını çökertmek ve orduya yardım amaçlı istihbarati faaliyetler göstermek adına 1914 yılında Teşkilat-ı Mahsusa'yı kurulmuştur. İlk tohumları Trablusgarp Müdafaasında ve Balkan Harplerinde atılan Teşkilat-ı Mahsusa'nın kurucusu Enver Paşa, ilk başkanı ise Süleyman Askeri Bey olmuştur. Teşkilat gaye ve hedeflerini gerçekleştirmek adına Rumeli Masası, Afrika ve Trablusgarp Masası, Kafkasya Masası ve Vilayet-i Şarkiyye Masası olmak üzere dört şube teşkil etmiştir (Tunaya, 1989: 276-278). Tarık Zafer Tunaya (1989: 279) Teşkilatın Turancılık ve İslamcılık olmak üzere iki ideolojiye dayandığını ifade etmiştir. Osmanlı Devleti'nin ilelebet yaşamasını gaye edinen yapının faaliyetlerinde temel motivasyon şu şekilde ifade edilmiştir (aktaran Tunaya, 1989: 280):

*"Her tarafa inanılır, becerikli adamlarımızı göndereceğiz. Gittikleri her yerde Cizvit papazları gibi inatla, ısrarla çalışacaklar. Hindistan'ı, Belucistan'ı (Pakistan), İran'ı Afganistan'ı, Afrika'daki tüm Müslüman ülkeleri ayaklandıracağız. İslam. Dünyası (İstanbul'daki) halifenin emri*

*altına girecek. İhtilaller, isyanlar birbirini izleyecek. İngiltere ve Fransa'yı can alacak yerlerinden vurulacakları için feci duruma düşecekler."*

İttihatçıların devletin bekasını korumaya yönelik 1913 yılında vücuda getirdikleri diğer bir yapı, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'dir (Polat, 1991: 23). Balkan Harplerinin sonuna doğru husule gelen Cemiyetin ana amacı şu şekilde ifade edilmiştir (aktaran Polat, 1991: 24):

*"Osmanlı Devleti üç aydan beri duçar olduğu ahvalin emsalini altı yüz senelik müddet-i mevcudiyetinde asla müsadif olmamıştır. Bugün vatan tehlikede bulunuyor. Ecdadımızın miras-ı mukaddesini, yani dinimizi, vatanımızı müdafaa etmek en mukaddes vazifemizdir. ... Bu musibet-i müştereke önünde her Osmanlı'ya terettüb eden vazife, şahsa ait her emel ve hissi unutmak ve elbirliğiyle vatanı kurtarmaya çalışmaktır. Bu yüce umudun husulünü temin için bir 'Müdafaa-i Milliye Cemiyeti teşkil olunarak her meslek ve fırka erbabından zevat-ı hamiyetsimata müracaat olunur."*

Kuruluş bildirgesinin nihayetinde başta Edirne ve Adalar olmak üzere istilaya uğramış Osmanlı mülkü için direniş çağrısı yapılmıştır. Bu noktada devletin içinde bulunduğu tehlikeye karşı toplumun mobilize edilmesi hedeflenmiştir. Cemiyet daha sonrasında aynı amaçları taşıyarak 1914 yılında Müzaharet-i Milliye Cemiyeti[4] adını almıştır (Polat, 1991: 123).

Türk Gücü Derneği (1913), Osmanlı Güç Dernekleri (1916 yılında Osmanlı Genç Derneklerine dönüştü) özellikle genç kitleyi milli meselelerde bilinçlendirmek ve örgütlemek, fikri ve fiziki olarak güçlendirmek, icabında savaşa hazırlamak için kurulmuş İttihat ve Terakki'ye bağlı paramiliter dernekler arasında yer almıştır (Toprak, 1979: 95-113). Bu derneklerin kuruluşundaki ana amil, devletin içerisinde bulunduğu buhranlı vaziyetten kurtarılması olmuştur. Mamafih bu yapıların teşekkül ettikleri dönem Osmanlı Devleti'nin Balkan travmasını yaşadığı ve Birinci Cihan Harbi'ne girdiği dönemlerdir. Dolayısıyla Memalik-i Osmaniye'de toplum tabanına sirayet edecek şekilde kitlesel bir seferberliğe ihtiyaç duyulmuştur. Seferberlik motivasyonunun tesis edilmesinde ise devletin varlığı ve bütünlüğü üzerinden coşkulu bir dil tercih edilmiştir. Osmanlı Genç Derneklerinin "Gençliğe" yaptığı çağrı, bu coşkulu dilin en bariz örneğini teşkil etmektedir. Vatanın büyük bir tehlikede olduğu ve gençliğe düşen görev şu şekilde ifade bulmuştur (Toprak, 1979):

*"Vatanınızı, Türk ilini sizden çok seviniz. Yalnız bugün hudutlarda sizin cesur babalarınız, kardeşleriniz kan ve canlarıyla vatanı müdafaa ediyorlar. Yarın, ileride, siz de lüzum olduğu takdirde, babalarınız, kardeşleriniz gibi cengâver olmaya; şecaat ve yararlıklar göstermek için her türlü meşakkate tahammül edebilecek bir hale gelmeye çalışmalısınız. İleride mes'ud olmak ve mes'ud yaşayabilmek için vatana zafer temin etmelidir. Bunun için de ey gençler, sizin vücutlarınız sağlam, çevik ve gözleriniz*

[4] Tarık Zafer Tunaya'ya (1989: 294) göre bütünüyle ittihatçı olmayan ve 1913 yılında kurulan "Müzaharet-i Milliye Cemiyeti", 1914 yılında İttihat ve Terakki'ye bağlı Müdafaa-i Milliye Cemiyetine dönüştürülmüştür.

*keskin bakışlı olmalıdır. Hüsn-i niyetle çalışanlara ve vazifeşinas olanlara Cenab-ı Hakk da yardımcıdır."*

İttihat ve Terakki liderliğinin devletin bekasına yönelik duydukları kaygı ve endişe Birinci Cihan Harbi atmosferinde üst bir noktaya taşınmıştır. Özellikle 1774 Küçük Kaynarca ve 1792 Yaş Antlaşmaları neticesinde Kırım'ın elden çıkmasıyla Karadeniz güvenliği bağlamında Payitaht'ta Rus tehdidi derinleşmiştir. Bunun yanı sıra 1878'de Kıbrıs'ın ve 1882 Mısır'ın İngilizler, 1881'de Tunus'un Fransızlar tarafından işgal edilmesi ve 1912'de Trablusgarp'ın İtalyanların eline geçmesiyle Osmanlı Devleti, Akdeniz güvenliğini de kaybetmiştir. İngiltere, Fransa ve Rusya'dan mürekkep İtilaf Bloğunun Osmanlı Devleti'ni sürüklediği yalnızlık, Sultan II. Abdülhamid'den bu yana ilişkilerin sürdürüldüğü Almanya'yla daha fazla yakınlaşmayı beraberinde getirmiştir. Diğer bir tabirle Çarlık Rusya'sı hariç sanayileşmiş ülkeler arasında patlak veren büyük savaş, İttihat ve Terakki liderliğinde Osmanlı Devleti'nin müttefiksiz kalmaması kanaatini oluşturmuştur. Hassaten Osmanlı toprak bütünlüğünün Rusya tarafından temin edilmesi saikiyle Ruslarla yapılan görüşmelerde istenilen sonucunun alınamaması ve Rusların Osmanlı topraklarındaki emelleri güvenlik buhranını daha da derinleştirmiştir (Cengizer, 2017: 309, 357-362). Talat Paşa bu durumu *"Harp çıkarsa galip olan taraf Türkiye'yi dilediği gibi yutmaya kendisini haklı bulacaktır. Bizim için her ne olursa olsun bir müttefike ihtiyaç vardır"* şeklinde izah etmiştir (Birgen, 2017: 174). Bununla beraber İttihat ve Terakki kadroları, Balkanlarda yaşanan trajedinin Anadolu'da da yaşanmaması için Cihan Harbi esnasında başta Doğu Anadolu olmak üzere Anadolu'nun muhtelif yerlerinde kamu düzenini bozan ve iç güvenliği tehdit eden Ermeni komitalarına karşı da tedbir almak mecburiyetinde kalmışlardır. Bu bağlamda, 24 Nisan 1915 tarihinde Dahiliye Nazırı Talat Paşa'nın gönderdiği talimatla Erzurum, Adana, Bitlis, Halep vb illerde ayrılıkçı ve düzen bozucu Ermeni komitaları kapatılmış ve onlara maddi ve fikri destek veren önde gelen Ermeniler tutuklanmıştır. 27 Mayıs 1915 tarihinde ise, başta Ermeni ahalisi olmak üzere Osmanlı yurttaşlarının savaş şartları dahilinde can ve mal güvenliğinin tesis edilmesi adına geçici sevk ve iskân kanunu çıkartılmıştır (Bardakçı, 2009: 23-26). Bu bağlamda dönemin İttihatçı kadroları hem mevcut sınırları korumak hem de devletin varlığını idame etmek adına ideolojik alternatiflerini zaman ve zemin durumuna göre çeşitlendirmişlerdir denilebilir.

## 3. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN İDEOLOJİK TERKİPLERİ: OSMANLICILIK, İSLAMCILIK VE TÜRKÇÜLÜK

### 3.1. Osmanlıcılık: Devlet Merkezlilik

Osmanlıcılık düşüncesi, özellikle Balkanlarda baş gösteren ve devletin bölgedeki varlığını tehdit eden ayrılıkçı hareketlere karşı, "devletlilik" çatısı altında çözüm bulmayı hedeflemiştir. Bu bağlamda 1908 yılında yeniden ilan edilen Meşrutiyet, ayrıştırıcı ve dışlayıcı etnik hareketlere karşı devlet kimliğini merkeze alarak direnç göstermeye çalışmıştır. Bununla beraber

Osmanlı'da yaşanan sorunların çözüm adresi olarak parlamento işaret edilmiştir. Özellikle Osmanlı toplumundaki zayıf sivil toplum pratiği göz önüne alındığında devletin bütün unsurlarının kendilerini parlamento çatısı altında temsil etme kabiliyetine sahip olması, devlet içerisindeki gerilimli fay hatlarının daha az tahribatla ve kontrollü bir şekilde dışa vuracağı beklentisi içerisine girilmiştir (Karpat, 2017: 175).

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı Devleti'ni oluşturan bütün unsurlara siyasî hakların tanınması ve bu unsurlarının parlamentoda temsil edilmesi bağlamında Osmanlıcılık ideolojisiyle doğmuş bir cemiyettir (Birgen, 2017: 133). Zira Cemiyet'in kuruluş nizamnamesinin birinci ve ikinci maddesinde Meşrutiyetin devleti ırk ve din ayırt etmeksizin devleti bir arada tutacağı vurgulanmıştır. Bununla beraber 1908 yılının mayıs ayında Makedonya'da yaşanan gelişmeler üzerine Cemiyet'in maksadını şu şekilde ifade edilmiştir (Bayar, 1997: 92):

*"Gerek Makedonya'dan olsun gerek Osmanlı memleketinin diğer yerlerinde bulunsun Osmanlılar, mezhep, cins farkı olmaksızın kardeştirler. Memleketin yüksek ve müşterek menfaatleri karşısında ne Hıristiyan vardır ne Müslüman ... Osmanlıdan başka bir şey yoktur. Hepsinin de menfaatleri, emelleri ve kaderleri hep müşterek ve aynıdır. Binaenaleyh bütün gayretlerimizi uğruna vakf ve hasrettiğimiz programımız, Osmanlı namı altında vatanın bütün evlatlarının ittihadından ibarettir."*

Ortak kimlik ve coğrafya vurgusu bu milliyetçiliğin içeriğini teşkil ederken Meşrutiyet, lokomotifi olarak telakki edilmiştir. Bu sebeptendir ki 31 Mart vakası ile Meşrutiyet rejiminin düştüğü tehlike, Cemiyet için bir ontolojik güvenlik meselesi olarak görülmüştür. Diğer bir tabirle rejim-devlet uyumlaştırılması zemininde meşrutiyet rejiminin karşı karşıya kaldığı tehlike aynı zamanda devletin varlığına yönelik de tehdidi içermiştir. Mamafih 31 Mart Vakası sürecinde 17 Nisan 1909 tarihinde "Heyet-i Müttefika-i Osmaniye (Osmanlı Birliği Heyeti)" adı altında bir araya gelen partiler, heyetler ve gazeteciler Meşrutiyet rejimini, Osmanlı birliğinin teminatı olarak görmüşler ve rejim tehlikesine karşı ortak tavır koymuşlardır. Başta İttihat ve Terakki Cemiyeti olmak üzere muhalif fırka ve gayrı Müslim cemiyetlerinin iradesiyle teşekkül edilen ittihad-ı anasır gayesi ve Meşrutiyet rejiminin korunması hususunda şu kararları almışlardır (Bayar, 1997: 16-127):

*"1- Vatanı ve Meşrutiyet Rejimini tehdit eden hallere karşı, partiler arasındaki münakaşa ve anlaşmazlıklar unutularak beraberce ve elbirliği ile Meşrutiyet Rejimi korunacaktır.*

*2- Osmanlı Birliği, sadece gazetelerin bu mukaddes maksada hizmetlerini sağlamakla kalmayıp, ayrıca vatanın, her sahada ilerlemesine de çalışacaktır.*

*3- Meşrutiyet Rejiminin bağlı bulunduğu Kanun-ı Esasi esaslarına göre, Osmanlı Hükümeti'nin yegâne murakıbı 'Meclis-i Mebusan'dır. O halde Osmanlı Birliği, milli hakimiyeti haiz bulunan o meclisin mebuslarının*

*daima söz ve vicdan hürriyetine malik olmaları ve hiçbir taraftan tehdide maruz kalmamalarını temine çalışmak hususunda her hamiyetli Osmanlı gibi anlaşmış ve birleşmiş olacaktır.*

*4- Osmanlı Birliği işbu meşru ve kutsal maksadı sağlamak için aşağıda bildirilen daimî ve karma bir encümen teşkiline karar vermiştir."*

Cemiyet'in Osmanlıcılık vurgusunda ortak kimlik ve coğrafya vurgusu, bununla birlikte Meşrutiyet rejimine bağlılığı devlet milliyetçiliğinin izdüşümü olmuştur. Osmanlı Devleti'nin siyasî, ekonomik ve kültürel zeminde kalkınması ve dünya sahnesinde itibarlı günlerine kavuşturulması Osmanlıcılık siyasetinin başlıca hedeflerini ihtiva etmiştir (Petrosyan, 1974: 273). Osmanlıcılık (Osmanlı Milliyetçiliği), bir zamanlar Osmanlı barışının (pax Ottoman) yaşandığı bölgelerde ayrılıkçı ve etnik hareketlere karşı pan Osmanlılık yani Osmanlı ülkeselliği oluşturmaya yönelik toprağa bağlı bir milliyetçilik olarak düşünülmüştür (Petrosyan, 1974: 284). Bu bağlamda Osmanlı ülkeselliği, ittihadı anasırın bir "taahhüt" (sözleşme) ile vatan-ı umumiye tabii ve sadık olması anlamını içermiştir (Tunaya, 1989: 306). Osmanlıcılık ve ihtiva ettiği değerler İttihat ve Terakki'nin kongrelerinde de vurgulanmıştır. Bu bağlamda Cemiyet'in kongrelerine bakıldığında Osmanlıcılık fikri, Meşrutiyet rejimiyle beraber yapısal olarak yerleştirilmeye çalışılmıştır. 1908 Kongresinde, özellikle gayrı Müslimlerin kamusal haklarında iyileştirme yapılması ve kanun önünde eşitliğin "gayrı Müslimlerin de askere alınmaları" bağlamında genişletilmesi üzerinde durulmuştur. 1910 kongresinde ise, devletin eğitim ve sosyal sorunları ele alınırken, Osmanlı ülkesi içerisinde yaşayanlar için "millet-i Osmaniye" kimliği kullanılmıştır. 1913 Kongresinden itibaren İttihat ve Terakki'nin politik çizgisinde Türkçülük daha belirgin bir şekilde hissedilmiştir lakin özellikle Cihan Harbi esnasında düzenlenen 1916 ve 1917 kongrelerinde "devlet bekası" vurgusu Osmanlı ülkeselliği üzerinden yapılmıştır (Tunaya, 1989: 227-239).

Yunanistan'ın (1821-29), Sırbistan'ın (1878-1882), Bulgaristan'ın (1908) bağımsızlıklarını ilan etmesi ve son olarak Balkan Harbi (1912-1913), özellikle Balkan coğrafyasındaki bütünlüğü merkeze alan Osmanlıcılık politikalarının tesirini azaltmıştır. Lakin bu olaylar karşısında İttihat ve Terakki kadroları Osmanlıcılık politikasından vazgeçmemişlerdir. Osmanlıcılık bu noktadan sonra Türk merkezli bir forma bürünmüştür.[5] Osmanlıcılık politikalarındaki Türk merkezlilik, devletin sahibi olarak Türk unsurunun Devlet-i Âliyye üzerindeki sorumluluğu ve devletin varlık mücadelesi zemininde Osmanlı-Türk kimlikleri özdeşliğinin izdüşümü

[5] Örneğin 1876 Kanuni Esasi ile 1924 Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında vatandaşlık tanımı benzer bir formda şekillenmiştir. 1876 Kanuni Esasi'nin sekizinci maddesinde vatandaşlık tanımı "Devlet-i Osmaniye tabiyetinde bulunan efradın cümlesine hangi din ve mezhepten olur ise bila istisna Osmanlı tabir olunur ve Osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihsal ve izae edilir." şeklinde yapılmışken; 1924 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda vatandaşlık kimliği benzer bir şekilde "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle Türk ıtlak olunur." Dibacesiyle tanımlanmıştır. Bkz. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/ (Erişim Tarihi: 23.10.2020).

olmuştur. Bu bağlamda devleti korumak ve içinde bulunduğu problemlerden kurtarmak adına bir imparatorluk kimliği olarak Osmanlılık, hanedana ve meşrutiyet rejimine bağlılık ve sadakat olarak devamlılık göstermiştir.

### 3.2. İslamcılık: Hilafet Merkezlilik

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İslamcılık politikası "Halifelik" merkezli şekillenmiştir. İslam dünyasının doğal lideri pozisyonunda olan Halifeliğin, özellikle İngiltere ve Rusya egemenliğinde yaşayan Türk ve Müslüman toplulukların bağımsızlıklarını kazandıkları takdirde siyasi olarak yöneleceği kutup işlevini göreceği düşünülmüştür. Bu bağlamda II. Meşrutiyet'in eylemsel gücünü Hilafet siyaseti oluşturmuştur (Artuç, 2018: 163). Mamafih meşrutiyetin ilanı İngiltere ve Çarlık Rusya'sında tedirginlik yaratmıştır. Zira İngilizler ve Ruslar, Meşrutiyet aşısının Osmanlı gövdesinde tutması sonucunda İslam ve Türk dünyasında örnek teşkil edeceğini ve bu bölgelerde kendi hakimiyetlerinin akamete uğrayacağını düşünmüşlerdir. İngiliz Dış İşleri Bakanı E. Grey, 31 Temmuz 1908 tarihli mektubunda bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

*"Şayet Türkiye gerçekten Meşrutiyeti kurar ve bunu yaşatıp kuvvetlendirirse, bunun sonuçları, şimdiden hiç birimizin tahmin edemeyeceği derece önemli olabilir. Bunun Mısır'da tesiri müthiş olur. Ta Hindistan'da dahi kendini duyurur… Fakat şimdi Türkiye'de Meclis açılırsa, Mısır'da da Meşrutiyet isteği çok kuvvetlenecek ve bizim bu isteğe gücümüz çok azalacak. Ve orada Meşrutiyeti isteyeceklere karşı silah kullanmamız çok güçleşecektir."*[6]

İslamcılık siyasetinde Halifeliği merkeze alan İttihat ve Terakki kadroları hem Meşrutiyet rejimin hem de İslam toprakları ve toplum nezdinde kendi varlığının meşruiyetini tahkim etmek adına Cemiyet içerisinde "Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye" adında İlmiye şubesi tesis etmişlerdir. Bu şubede Ürgüplü Mustafa Hayri, Musa Kazım, İsmail Hakkı, Mustafa Asım ve Mustafa Sabri Efendiler gibi Şeyhülislamlık yapan isimler de yer almıştır (Tunaya, 1989: 379). Nitekim İlmiye şubesi 31 Mart Vakasının başlangıcının hemen akabinde yayınladığı bir bildiriyle meşrutiyetin İslam dinine uygun olduğunu şu şekilde ifade etmiştir (Bayar, 1997: 123):

*"İstibdat Devri'nde dini kitapların külhanlarda yakıldığını unutmadık. Meşrutiyet İslam şeriatına uygundur. Bugüne kadar istifa edenlerden veya memleket dışına kaçmak suretiyle istifa etmiş addolunacaklardan maada, Müslüman veya İslam olmayan mebuslara ulemanın ve milletin itimadı tamdır. Bundan sonra istifaya teşebbüs edenler vatan haini sayılacaklarından vazifelerine avdetle, devam etmeleri lazımdır. Şanlı asker evlatlarımızdan ricamız şudur ki, (asi erler kastediliyor) sükuneti ve itaatlerini muhafaza ederek şeriat ulemasının (bilginlerinin) nasihatlerini dinlesinler."*

[6] Metnin tamamı için bakınız. Aydemir, 2006: 74.

İslamcılık iç düzenin tesis edilmesi kadar Osmanlı devletinin beka politikalarının da bir parçası olmuştur. Düvel-i muazzamanın himayesi altındaki Müslüman bölgelerde sömürgeci devletlerin gücünü zayıflatarak Müslümanların rotasının tekrar Hilafetin merkezine yani İstanbul'a yönlendirilmesi arzu edilmiştir. Nitekim Trablusgarp, Hindistan, Ortadoğu ve Uzak Doğu siyasetinde Halife merkezli İslamcılık önemli bir rol üstlenmiştir.

İttihat ve Terakki'nin Hilafet merkezli İslamcılık politikasının yansıması Trablusgarp Müdafaasında görülmüştür. İtalyanların 1911 yılında Trablusgarp'ı işgal etmeleriyle birlikte Merkez-i Umumi'nin kararıyla Cemiyet, vatanperver subaylardan bir gurubun gizlice Trablusgarp havalisine intikal etmesi ve mücadelenin yerel halkla beraber verilmesi kararını almıştır. Bu karar doğrultusunda başta Enver Bey, Mustafa Kemal Bey, Süleyman Askeri Bey, Ali Fethi Bey, Halil Bey, Ömer Naci Bey olmak üzere Osmanlı zabitleri müstear isimlerle farklı ülkelerden Trablusgarp'a ulaşmıştır (Şakir, 2018: 685-687). İttihatçıların önde gelen isimlerinden Enver Bey ise Bingazi ve Derne Cephelerinin kumandanı olmuştur (Bardakçı, 2015: 104). Mamafih Enver Bey 9 Ekim 1911 tarihli mektubunda Trablusgarp'a gidişini şu cümlelerle açıklamıştır (Hanioğlu, 1989: 79): *"Peki o zaman niye gidiyorum? İslam Dünyası'nın bizden beklediği bir ahlaki görevi yerine getirmek için."* Enver Bey'in bu motivasyonu, Halife ve Sultan'ın damadı olması hasebiyle Trablusgarp ahalisinde büyük bir tesir uyandırmıştır. Enver Bey bu hususu 24 Ekim 1911 ve 16 Ekim 1911 tarihlerinde yazdığı mektubunda şu şekilde ifade etmiştir (Hanioğlu, 1989: 89, 93):

*"Arapların maneviyatı günden güne artıyor. Benim, Halife akrabası olarak gelişim, üzerlerinde büyük bir tesir yaptı. Birliklere gelince, Enver'in onlar için ne ifade ettiğini biliyorsunuz. ...Araplar Hürriyet kahramanı Enver Bey'i tanımıyorlar ama Halife'nin damadına saygı gösteriyorlar. Ben burada Sultanın adına hükmediyorum ve vatanım da belki evliliğim açısından benden memnun."*

Osmanlı subaylarının yerel ahaliyi örgütlenmesi, Trablusgarp direnişinde etkin bir rol oynarken, bölgenin en önemli aktörlerinden Seyyid Ahmet Sünusi'nin verdiği destek de Hilafet siyasetinin önemini ortaya çıkarmıştır. Balkan Harbi'nin çıkmasıyla beraber 1912 Uşi Anltmasıyla bölge İtalyanlara bırakılsa da İttihat ve Terakki liderliği bölgede varlığını devam ettirmiştir. Bu bağlamda Aralık 1914'te Enver Paşa'nın kardeşi Yüzbaşı Nuri Bey, Trablusgarp'taki Afrika Gruplar Komutanlığına tayin edilmiştir (Tetik, 2018a: 111).

Hem Akdeniz güvenliği açısından hem de Osmanlı'nın Afrika'ya açılan son kapısı olması münasebetiyle Trablusgarp aynı zamanda Osmanlı için stratejik bir öneme de sahip olmuştur. Bu önem Sebilürreşad'ın 28 Mart 1912 tarihli baskısında şu şekilde ifade edilmiştir (aktaran Tetik, 2018a: 107):

*"Trablusgarb; gerek Osmanlılık, gerek İslam Âlemi için olağanüstü önemli bir merkezdir. Orta Afrika içlerine İslam fikir ve medeniyetinin yayılması hususunda yegâne bir kapı, bir pencere olarak kalmıştı. Onun için İslamiyet'in geleceği dolayısıyla gayet önemli bir noktaydı."*

Sebilürreşad'da yapılan bu analizin önemi Cihan Harbi esnasında daha iyi anlaşılmıştır. Osmanlı'nın Harbe girişte Cihad-ı Mukaddes (1914) ilanına cevap Kuzey Afrika Müslümanlarından gelmiştir. Mamafih Cihad çağrısı üzerine bölgenin şeyhleri Osmanlı'nın yanında yer alırken, Sünusilerin ağırlıklı olduğu doğu kesimi "Kanal Harekatın"a katılmışlardır (Kösoğlu, 2013: 152). Bununla birlikte Osmanlı'nın Mısır'a düzenlemeyi planladığı seferde Trablusgarp bir giriş kapısı ve üs bölgesi olarak görülmüştür (aktaran Tetik, 2018a: 110).

İttihat ve Terakki liderliğinin Halife merkezli İslamcılık siyasetini Orta Doğu ve Hindistan bölgelerinde de aktif bir şekilde yürütülmüştür. Talat Paşa, Şekip Arslan'ın da içinde bulunduğu bir grup Teşkilat-ı Mahsusa mensubunu Orta Doğu Müslümanları arasında tefrikanın önlenmesi ve makam-ı Hilafete bağlılıklarının arttırılması için görevlendirmiştir. Bu bölgede İttihad-ı İslam politikalarına Osmanlı vatanseverliği üzerinden Osmanlıcılık siyaseti de eklemlenmiştir. Hassaten dünya Müslümanlığının inanç merkezi olan Mekke ve Medine bu düşüncenin merkez üssü olmuştur. Bu bağlamda Medine'de Darülfünun inşa edilmek istenilmiştir. Yine ilmiye sınıfı mensuplarından Es-Seyyid Muhammed Habib el Ubeydi aracılığıyla asırlara dayanan Türk-Arap kardeşliği vurgusu yapılmış ve Halife V. Mehmed Reşad'ın bayrağı altında toplanması için bütün Müslümanlara çağrıda bulunulmuştur (Artuç, 2018: 168-174). Hindistan'a yönelik siyasette ise Teşkilat-ı Mahsusa'nın yanında 19 Temmuz 1909 tarihinde kurulan Donanma Cemiyeti'nin etkisi söz konusu olmuştur. Enver ve Cemal Paşaların yoğun gayretleriyle Hindistan'da İngilizlere karşı güçlü bir direniş oluşturulması planlanmıştır. Bu bağlamda İstanbul'da Hindistan İstiklal Cemiyeti teşkil edilirken; Nizamettin adlı Hintli bir genç, Teşkilat-ı Mahsusa mensubu olarak Hindistan'da Osmanlı lehine faaliyetlerde bulunmuştur. Bu gayretlerin karşılık bulduğu da söylenebilir. Nitekim Hintli Müslümanların kurduğu Hindistan İhvaniye, İslamiye ve Mecusiye Cemiyeti, Enver Paşa'ya hitaben yazdıkları mektuplarda Osmanlı'ya desteklerini iletmişlerdir. Bunun yanı sıra Hindistan'da fetvaların tercüme edilerek dağıtılması, Türkiye ve Hindistan arasında güvenli iletişimin sağlanması için Basra ve Beyrut'ta matbaaların kurulması hedeflenmiştir. Mahatma Gandhi, Muhammed Ali Cinnah ve Muhammed İkbal gibi fikir ve aksiyon adamları da Teşkilat-ı Mahsusa faaliyetlerine yardımcı olmuşlardır (Artuç, 2018: 180-182).

### 3.3. Türkçülük: Coğrafya Merkezlilik

İttihat ve Terakki Cemiyeti Osmanlıcılık fikir ve siyaseti üzerine doğsa da harici ve dahili hadiseler nedeniyle Cemiyet politikalarında Türkçülük ağırlık kazanmıştır. Bunun dahili sebebi Meşrutiyet'in ilanında sonra gayrı-Müslim cemaatlerin Osmanlı içerisindeki unsurlarını konsolide

etmesi ve örgütlenmesi olarak görülebilir. Mamafih gayrı Müslim cemiyetlerin bu siyaseti İttihat ve Terakki içerisinde de Türkçü reflekslerin doğmasıyla sonuçlanmıştır. Harici sebep ise, Rumeli göçlerinden sonra devletin bekasına yönelik tehdidi derinden hisseden Türklerin İttihat ve Terakki etrafında toplanmasıdır. (Birgen, 2017: 101). İttihat ve Terakki'nin Türkçülük siyasetinin iki kırmızı çizgisi olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi, imparatorluk geleneği icabı etnik merkezli milliyetçiliğin reddedilmesidir. Mevcut sınırları korumak ve Devlet-i Aliyye'nin varlığını idame ettirebilmek için Osmanlı camiasının çimentosunun temel harcı Türk varlığı olarak görülmüştür lakin etnik merkezli milliyetçilik siyaseti izlenmemiştir (Birgen, 2017: 109). İkincisi ise, milliyetçilik siyasetinin İslam inancının ve İttihad-ı İslam politikasının hilafında gelişmemesidir. Nitekim Said Halim Paşa (2017: 206-207), İslam beynelminelliğinin içerisinde milli kültürlerin inkişaf edebileceğini ve milliyet sosyolojisinin İslam'ın içerisinde makul olduğunu ifade ederken, İslam inancına mensup farklı milletlerin birbirleriyle dayanışma siyasetiyle hareket etmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Bir dönem Cemiyetin merkez-i umumisinde yer alan Ziya Gökalp de o dönem için Türklüğün Osmanlı içerisinde ayrıştırıcı işlevine karşı çıkmıştır. Gökalp (1976: 7, 53) Türklüğü, *"Kozmopolitliğe karşı İslamiyet ve Osmanlılığın hakiki istinatgahı"* olarak konumlandırmış, diğer taraftan *"Türkçülerin gayesi muasır bir İslam Türklüğüdür"* diyerek etnik merkezli milliyetçilikle arasına set çekmiştir. Gökalp (1976: 54-55), İttihat ve Terakki'nin İslamcılık politikalarıyla paralel olarak İslamlaşmak şiarını diğer Müslüman milletlerle iş birliğinin geliştirilmesi, beraber çalışmayı kolaylaştıracak kurumsal yapıların tesis edilmesi ve Müslümanlığın müşterek değeri olan hilalin korunması gibi maddelerle açıklamıştır.

Cemiyetin Türkçülük ideolojisi bu bağlamda iki temel amaç üzerine gelişmiştir. Bu amaçlardan birincisi toplumda içtimai, kültürel gelişimin sağlanması ve başta gençlik olmak üzere kitlelerin mobilize edilmesidir. Nitekim Türk kimliği, dili, tarihi ve kültürü üzerine yapılan çalışmalar ve yayınlar, kurulan dernek ve kuruluşlar Cemiyet tarafından desteklenmiştir. Osmanlı içerisinde doğan Türklük hareketleri, devlet merkezli olarak kitlelerde milli hissi uyandıran ve devleti ayakta tutmak adına mobilize eden bir amaca matuf şekilde yönlendirilmiştir. Bu bağlamda Ziya Gökalp, Ali Canip Yöntem, Ömer Seyfettin gibi münevverler tarafından 1911 yılında kurulan "Genç Kalemler" hareketi, İttihat ve Terakki'nin kültür politikalarıyla uyumlu seyretmiştir (Doğan, 2018: 269). Hatta Ziya Gökalp'in İttihat ve Terakki Cemiyeti ile olan organik bağının yanında Ali Canip Yöntem 10 Mayıs 1911 tarihinde "Gençlik Kavgası" başlıklı yazısında *"Kalpleri büyük bir ittihat, büyük bir terakki emeliyle çarpan ve bu emellerin uğrunda her zaman ölmeye hazır bulunan gençler* (Parlatır ve Çetin, 1999: 117)*"* ifadeleriyle Genç Kalemler hareketiyle ile İttihat ve Terakki arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir. Selanik'in kaybedilmesinden sonra Genç Kalemler, İstanbul'da Kırım-Kazan Türklüğünün riyasetinde

teşkil eden Türk Yurdu ve Türk Ocakları camiasıyla birleşmiş ve bu yapıların faaliyetleri Cemiyet tarafından desteklenmiştir (Akşin, 1980: 230). Türkçülük ideolojisi Teşkilat-ı Mahsusa, Müdafaa-ı Milliye Cemiyeti, Türk Gücü Cemiyeti gibi İttihat ve Terakki'ye bağlı kuruluşlarda işlenmiştir. Mamafih Türk Gücü Cemiyeti'nin delegelerinden Kuzucuoğlu Tahsin Bey'in hitabetinde, Türkçü derneklerin işlev ve misyonlarını şu şekilde açıklamıştır (Toprak, 1979):

*"Büyük Turan'ı özleyen yeni, uyanık Türk dünyası, Turan'ın altın tacını taşıyacak saltanat binasının dört diğerini dikti: Türk Bilgi Derneği, Türk Yurdu, Türk Ocağı ve Türk Gücü! Saydığım bu mukaddes müesseselerin ilk ikisi ilmi fenni müesseseler, üçüncüsü yani Ocak içtimai ve terbiyevi bir müessese. Dernek (Bilgi Derneği) Türk'e kim olduğunu, benliğini, geçmişini tanıtacak, dini öğretecek, ecdadının ilim ve fen dünyasında neler yaptığını bildirecek, Türk'e ilim ve fen dünyasında yeniden hizmetler gördürecek; Türk Yurdu, Türk dünyasında olan biteni haber verecek, Türk'ün özünden, sözünden, sazından bahsedecek, Türk dünyasındaki tezahürât ve tecelliyâtı etrafa yayacak, Turan halkına bildirecek."*

Türkçü derneklerin diğer bir misyonu ise toplumda milli moralin ve çöküşe karşı direnme eşiğinin yükseltilmesi olmuştur. Bu bağlamda Türkçülük, kitlesel heyecanın ve mobilizasyonun itici gücü olarak Türk liderliğinde Osmanlı'nın kurtuluş reçetesi olarak görülmüştür. Bu noktada Turancılık, iç politikada Türk liderliğinde Osmanlı'nın cihanşümul reflekslerine atıf yaparken, dış politikada siyasî, iktisadî ve kültürel olarak stratejik bir çerçeveye sahip olmuştur: coğrafya merkezlilik.

Coğrafya merkezlilik, İttihat ve Terakki'nin Türkçülük ideolojisinde ikinci unsuru teşkil etmiştir. Bu noktada Turancılığın coğrafya merkezliliği üç zeminde inkişaf etmiştir. Bunlardan birincisi, Osmanlı Devleti'nin güçlü bir devlet olarak dünya sahnesinde yeniden yer almasıdır. Turan'ın muhtevasına ilişkin Gökalp-Akçura çizgisi birbirinden farklı teorik bir zemine sahip olsa İttihat ve Terakki liderliği bu fikre Osmanlı-Türk liderliğinde cihanşümul bir devlet telakkisi olarak bakmıştır. Özellikle Trablusgarp ve Balkan savaşlarından sonra yaşanan toprak kayıplarından sonra istikamet Kırım-Kazan ile Türkistan topraklarına doğru belirlenmiştir (Tunaya, 1989: 315). Nitekim Sarıkamış Harekatı'nın başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra Türkistan'a açılan ikinci kapı Rusya'da gerçekleşen Ekim 1917 Bolşevik İhtilali olarak görülmüştür. Nuri Paşa liderliğinde Kafkas İslam Ordusu, Güney Kafkasya ve Azerbaycan topraklarına doğu harekete geçmiş ve 15 Eylül 1918'de Bakü'ye girmiş ve Bağımsız Azerbaycan hükümeti teşkil edilmiştir (Aydemir, 2006: 427). Coğrafya merkezliliğin ikinci ayağını ise, Osmanlı ekonomisinin inkişaf etmesi ve devletin kalkınması için aranan kanın ata topraklarında bulunması teşkil etmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti bir taraftan kapitülasyonları kaldırılması, milli bankaların kurulması gibi milli bir ekonomik program uygularken aynı zamanda Hazar Havzasındaki petrol rezervleri üzerinden

Turancılık fikrini meşru bir zemine oturtmaya çalışmıştır (Tunaya, 1989: 532). Coğrafya merkezliliğin üçüncü unsuru ise, Kafkasya ve Türkistan'da Müslüman Türk nüfusunun Çarlık Rusya'ya karşı harekete geçirilmesi olmuştur. Bu strateji, Balkanlardaki mağlubiyetten sonra Hıristiyan alemine karşı İslam ve Türk dünyasının bir blok halinde birleştirilmesi gayesinin bir parçası olarak görülebilir. Bu doğrultuda Türkistan'a gönderilen Teşkilat-ı Mahsusa mensupları, bölgedeki Türkler ile Osmanlı Devleti arasında kültürel ilişkilerin geliştirilmesi sağlarken, Çarlık Rusya'sına karşı baş gösteren ayaklanmaları da yönlendirme gayreti içerisinde olmuştur (Adil Hikmet Bey, 2019; Tetik, 2018b). Nitekim Bolşevik İhtilali'nden sonra Türkistan'da doğan otorite boşluğu İttihat ve Terakki'nin talimatları doğrultusunda bölgede teşekkül edilmeye çalışılan siyasi fırkalar ve cemiyetlerle doldurulmaya çalışılmıştır (Tetik, 2018b: 68-69). Bununla beraber Eylül 1918'de Türkistan'dan İstanbul'a gelen bir heyet, "Fehametmeab" hitabıyla Enver Paşa'ya "Türkistan'da İttihat ve Terakki Cemiyeti" adlı bir rapor sunmuştur. Raporda; Bolşevik rejiminden duydukları rahatsızlıkları dile getiren heyet, Büyük Türkiye gayesine bağlı olarak Osmanlı Türkleriyle birleşmek arzularını deklare etmişlerdir (Aydemir, 2006: 432-433).

**Sonuç**

İttihat ve Terakki döneminde üç tarz-ı siyaset, Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerinde bazen eş zamanlı bazen de ağırlığın Osmanlıcılık, İslamcılık ya da Türkçülüğe kaydığı bir zeminde tatbik edilmiştir. Bu noktada her üç ideoloji, devlet bünyesinde ortaya çıkan ayrılıkçı ve etnik milliyetçiliklere karşı birleştirici, kapsayıcı ve devlet sistemini düzeltici bir işleve sahip olmuştur. Ayrılıkçı hareketlere karşı devlette oluşan bu refleks, ideolojilerin hem fikri hem de tatbiki safhasında devlet merkezliliği beraberinde getirmiştir. Diğer bir tabirle devlet ontolojik güvenliğine ilişkin geliştirilen refleks ve direnç, Osmanlıcılığın, İslamcılığın ve Türkçülüğün devlet merkezli milliyetçilik olarak İttihat ve Terakki siyasetinde yer almasıyla sonuçlanmıştır.

İttihat ve Terakki'nin ideolojik terkibinde üç tarz-ı siyaset birbirinin tenakuzu içeren veya hilafına ortaya çıkan seyr-i sürece tabii olmamıştır. Dönemin siyasî iklimi nazar-ı dikkate alındığında mevzu bahis ideolojiler, kavramları, hadiseleri ve olguları izah etmede birbirinden muayyen hatlarla ayrılmamışlardır. Bu husus Devlet-i Âliyye'nin bir imparatorluk olduğu ve Osmanlı aydınlarının fikri zeminde imparatorluğun kurtarılması bilinç ve misyonuna göre hareket ettikleri hakikatinin de izdüşümüdür. Dolayısıyla bu üç fikir akımı devlet-i ebed müddet telakkisi kapsamında birbirini tamamlayan bir mahiyete sahip olmuştur.

Mevzu bahis ideolojilerin, devlet içinde ve dışında gelişen hadiselerle farklı bir mahiyet ve tatbik zemine kavuştuğu bir diğer gerçekliktir. Özellikle Balkan Harpleri sonrasında Rumeli'nin kaybedilmesi, Osmanlıcılık siyasetinin mecrasını Âli Devletin ve Hilafetin muhafaza edilmesi

yorumlanmasıyla sonuçlanmıştır. Bununla beraber Osmanlıcılık siyasetine, devletin bekası ve vatanın müdafaası anlamında Türkçülük, Hilafetin ve İslam'ın korunması bağlamında İslamcılık siyaseti eşlik etmiştir. İslamcılık siyaseti ise Hilafet merkezli uygulanmıştır. Bu noktada İttihat ve Terakki liderliği düvel-i muazzamanın hâkim olduğu İslam topraklarında, Müslüman ahalinin örgütlenmesinde ve vatan müdafaasına katılmasında İslamcılık siyasetini araçsal olarak kullanmıştır. Türkçülük ve Turancılık siyaseti ise, cihanşümul bir refleks olarak coğrafya merkezli ve stratejik bir unsur olarak İttihat ve Terakki siyasetinde yer almıştır. Türkçülük hem siyasi hem de sosyolojik esaslara bağlı olarak iç siyaseti hareketlendiren ve konsolide eden bir mahiyete sahip olmuştur. İttihat ve Terakki iktidarı döneminde Türkçü kuruluş ve dernekleri maddi ve fikri olarak desteklemiştir. Nitekim Türkoloji çalışmaları, Türk tarihi ve ata vatana yönelik milli bilincin özellikle aydın ve yüksek öğrenim gören kesimde oluşmasına mahal vermiştir. Lakin imparatorluk yapısı içerisinde etno-kültürel bir milliyetçiliğin kabul gördüğünü söylemek güçtür. Dolayısıyla Türklük kavramı, dil, din ve örf sütunları üzerinde yükselmiştir. Bununla beraber, Rumeli'nin elden çıkmasından sonra içeride yoğunluk kazanan Türk nüfusunun da Türkçülük fikrinin gelişmesinde reaksiyoner bir etkisi olmuştur. Türkçülüğün coğrafî uzantısı ise Turancılık olmuştur. Lakin bütün Türklerin tek bir bayrak çatısı altında birleştirilmesi ülküsü olarak Turancılığın coğrafî hudutlarının neresi olduğuna ilişkin net bir şey belirtilemez. Ayrıca Turancılık fikrinin İttihat ve Terakki liderliğinde net ve berrak bir şekilde uygulandığını söylenemez. Buna rağmen Turancılığa ilişkin siyaset birbirini takip eden iki seyir izlemiştir. Birincisi, Çarlık Rusya'sı egemenliğinde bulunan Türkleri ayaklandırılarak Rusya'nın politik ve askeri dikkatini dağıtmaktır. İkincisi ise, Bolşevik Devriminden sonra Türkistan'da zayıflayan otoriteyi Osmanlı lehine doldurmak ve bunun için Türkistanlı Türkleri bir arada tutmaktır. Türkçülük ve Turancılık fikrinin en önemli motivasyonu ise, devlet ve vatan vurgusu olmuştur. Devlet ve vatan kavramlarına ilişkin yüksek hassasiyetler ve kitlesel hareketlilik, milliyetçilik terminolojisinden beslenilerek oluşturulmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla iç içe geçmiş ve birbirinin yerine ikame edilerek kullanılan üç kimlik terkibi, Osmanlılık-Müslümanlık-Türklük, vatan müdafaası ve devlet-i ebed müddet zemininde birleştirilmiştir.

İttihat ve Terakki elitlerinin siyasi ideolojilere karşı tavır tutumları da bu noktada önemlidir. Selanik merkezli kurulan Cemiyet, Osmanlıcılık fikriyle doğmuştur. Daha sonrasında İttihat ve Terakki elitleri içerisinde Türkçü, Osmanlıcı, İslamcı aydın ve aksiyonerler bir arada bulunmuştur. Örneğin Şevket Süreyya Aydemir (2006: 490) ve Muhittin Birgen (2017: 111), Enver Paşa'nın hem Osmanlıcı hem de İslamcı yönünün ağır bastığını söyler. Lakin Enver Paşa'nın Türkistan mücadelesi milliyetçilik fikrine de mensup olduğunun göstergesidir. Bunun yanı sıra Talat Paşa, üç ideolojiyi de zaman ve zemine göre araçsallaştırmıştır. Bununla birlikte Ziya Gökalp

ve Doktor Nazım, İttihat ve Terakki elitleri arasında yer alan Türkçü isimlerdir.

**Kaynakça**

Adil Hikmet Bey, (2019). *Asya'da Beş Türk* (Altıncı Baskı), Çev. Yusuf Gedikli, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Ahmad, F. (2017). *İttihat ve Terakki 1908-1914* (On birinci Baskı), İstanbul: Kaynak Yayınları.

Akçura, Y. (2005). Macarların ve Türklerin Turanlıktaki Görevi. N. Önen (der) *İki Turan Macaristan ve Türkiye'de Turancılık içinde.* İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 339-341.

Akçura, Y. (2015). *Üç Tarz-ı Siyaset ve Tartışmalar,* Haz. A. Tekin, İstanbul: Bilgi Kültür Sanat Yayınları.

Akşin, S. (1980). *100 Sorunda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Arai, M. (2016). *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği* (Altıncı Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.

Artuç, N. (1998). İttihatçıların İttihad-ı İslam Siyaseti, Ed. H. Boz, *Vatan Namus İttihad: İttihat ve Terakki Cemiyeti*, İstanbul: Historia Yayınları, ss. 155-191.

Aydemir, Ş. S. (2006). *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa Cilt II* (Onuncu Baskı), İstanbul: Remzi Kitabevi.

Bardakçı, M. (2009). *Talât Paşa'nın Evrak-ı Metrûkesi* (Üçüncü Baskı), İstanbul: Everest Yayınları.

Bardakçı, M. (2015). *Enver*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Bayar, C. (1997). *Ben de Yazdım: Millî Mücadeleye Giriş Cilt: I,* İstanbul: Sabah Kitapları.

Berkes, N. (2003). *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (Dördüncü Baskı), İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları.

Birgen, M. (2017). *İttihat ve Terakki'de On sene* (Altıncı baskı), Haz. Zeki Arıkan, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Brass, P. R. (1991). *Etnicity and Nationalism: Theory and Comparison,* New Dehli & London: Sage Publications.

Breuilly, J. (1993). *Nationalism and the State*, Manchester: Manhester Univertiy Press.

Çalen, M. K. (2018). Türk Düşünce Tarihçiliği Bağlamında Üç Tarz-ı Siyaset Üzerine Bazı Notlar, *Türkiye Notları: Tarih- Kültür- Düşünce,* Sayı 1, ss. 9-12.

Çandar, T. (1991). *İttihat ve Terakki*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Cengizer, A. (2017). *Adil Hafızanın Işığında Osmanlı'nın Son Savaşı* (Üçüncü Baskı), İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. (2006). *Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı 1853-1856,* Haz. Kemal Gurulkan vd. Ankara, Yayın No: 84.

Doğan, M. (2018). Fikir-Siyaset Sarmalında İttihat ve Terakki Etkisi, *Vatan Namus İttihad: İttihat ve Terakki Cemiyeti*, İstanbul: Historia Yayınları, ss. 255-280.

Durgun, Ş. (2019). Türk Ulusal Kimliğinin İnşasında Orta Asya Etkisi, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi- Orta Asya Türk Kültürünün Anadolu Kültürüne Etkileri Uluslararası Sempozyumu Kitabı*, Ankara, ss. 99-114.

Gökalp, Z. (1976). *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Hanioğlu, Ş. (1989). *Kendi Mektuplarında Enver Paşa*, İstanbul: Der Yayınları.

İnternet: https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/ (Erişim Tarihi: 23.10.2020).

Jelavich, B. (1970). Great Britain and the Russian Acquisition of Batum, 1878- 1886. *The Slavonic and East European Review*, 48 (110), pp. 44-66.

Kara, İ. (2013). Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi ve Hareketi Üzerine Birkaç Not, Ed. İ. Kara ve A. Öz, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi: Sempozyum Tebliğleri*, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, ss. 15-43.

Karaman, H. (1994). Efgani, Cemaleddin, İslam Ansiklopedisi Cilt 10, ss. 456-466. İnternet Kaynağı: https://islamansiklopedisi.org.tr/efgani-cemaleddin, (Erişim Tarihi: 21.10.2020).

Karpat, K. (2017). *Türk Siyasi Tarihi: Siyasal Sistemin Evrimi* (Yedinci Baskı), İstanbul: Timaş Yayınları.

Koloğlu, O. (2017). II. Abdülhamid'in 32 Saltanat Yılı, Ed. H. Boz, *Bayrak Kalpak Revolver: İttihat ve Terakki Cemiyeti* (İkinci Baskı), Ankara: İhtimal Dergisi Yayınevi, ss. 15-24.

Kösoğlu, N. (2013). *Şehit Enver Paşa* (Üçüncü Baskı), İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Leedy, P. D. ve Ormrod, J. E. (2015). *Practical Research: Planning and Design*. London: Pearson.

Mardin, Ş. (2008). *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895- 1908*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (2009). Yeni Osmanlı Düşüncesi, Ed. T. Bora ve M. Gültekingil, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi* (Sekizinci Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 42-53.

Ortaylı, İ. (2009). Osmanlı'da 18. Yüzyıl Düşünce Dünyasına Dair Notlar, Ed. T. Bora ve M. Gültekingil, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi* (Sekizinci Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları, ss.37-41.

Parlatır, İ. ve Çetin, N. (2014). *Genç Kalemler Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Petrosyan Y. A. (1974). *Sovyet Gözüyle Jön Türker,* Çev. M. Beyhan ve A. Hacıhasanoğlu, İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Polat, N. H. (1991). *Müdafaa-i Milliye Cemiyeti*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Renzi, W. A. (1970). Great Britain, Russia, and the Straits, 1914-1915, *The Journal of Modern History*, 42 (1), pp. 1-20.

Said Halim Paşa, (2017). *Buhranlarımız ve Son Eserleri,* Haz. M. E. Düzdağ, İstanbul: İz Yayıncılık.

Smith, A. D. (1991). *National Identity*, London: Penguin Books.

Smith, A. D. (2010). *Nationalism: Theory, Ideology, History* (2nd Edition), Cambridge: Polity Press.

Şakir, Z. (2018). *İttihat ve Terakki II Nasıl Yaşadı?* (İkinci Baskı), İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.

Tanıyıcı, Ş ve Kahraman, S. (2017). II. Abdülhamit'in Dış Politikasında İslamcılık ve İngiliz Şeyhülislam Abdullah Quilliam, *Medeniyet ve Toplum Dergisi,* 1 (2), ss. 7-31.

Tetik, A. (2018a). *Teşkilat-ı Mahsusa Tarihi Cilt I: 1914-1916*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Tetik, A. (2018b). *Teşkilat-ı Mahsusa Tarihi Cilt II: 1917*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Toprak, S. (Ekim 2019). Anglo-Rus İlişkilerinin Yapılandırılması Bağlamında 1908 Reval Görüşmesi, *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi*, 2 (2), ss.55-67.

Toprak, Z. (1979). İttihat ve Terakki'nin Paramiliter Gençlik Örgütleri, *Boğaziçi Üniversitesi Beşerî Bilimler Dergisi*, 7, ss. 95-113.

Tunaya, T. Z. (1989). *Türkiye'de Siyasi Partiler: İttihat ve Terakki Cilt:3*, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

**Extended Abstract**

The period of the Committee of Union and Progress is one of the most controversial periods in Turkish political life. The Committee of Union and Progress, which made had influence on the political arena with the proclamation of the Constitutional Monarchy in 1908, became the absolute power after the 1913 Ottoman coup d'état. The process of power of the Committee of Union and Progress also corresponded to the period of dissolution of the Ottoman Empire. In this context, different currents of thought emerged in order to find a solution to the collapse of the empire. Ottomanism, Islamism and Turkism movements became effective in the politics of the Union and Progress as the principal element of these intellectual movements. In this study on which grounds and how the Union and Progress applied the ideas of Ottomanism, Islamism and, Turkism will be examined. In addition, the answer to the question of whether Ottomanism, Islamism and Turkism movements conflict with each other or have a complementary composition in the policies of the Committee will be sought. The three ideological movements, which constitute the ideological composition of the committee, were applied on the basis of the

understanding of "devlet-i ebed müddet". Therefore, all three political movements are "state-centered" and shaped in different regions of the Ottoman State in accordance with the political and sociological dynamics of the region. Accordingly, with the declaration of constitutionalism, all different identities living within the Ottoman Empire were given the right to be represented. In this context, the assumptions of the study consist of three frames. Even though Ottomanism, Islamism and, Turkism currents emerged as a product of Western thought in theoretical and de facto contexts, the state gained a unique framework with its own experience and knowledge. The conception of "Devlet-I ebed müddet" was central in these thoughts. Secondly, Ottomanism, Islamism and, Turkism movements served a complementary function in the politics of the Committee of Union and Progress, rather than being a contradiction and alternative to each other. Thirdly, the Union and Progress elites tried to use these three currents of thought together on different grounds in the same period of time. Therefore, there were no sharp breaks in state politics for the three-movement of ideas. The historical analysis method formed the methodology of the present study. The historical analysis method is the study and analysis of the history of political, social and, economic phenomena; It aims to evaluate the historical process with the questions of "what happened, why and how" and to read the messages about events in a factual framework. In this context, in the first chapter, the theoretical framework on how to understand these three currents of thought in the politics of the Committee of Union and Progress is presented and included general discussions on the literature. At this point, it is important to discuss the literature on how ideologies are positioned in the atmosphere of the period, in line with the purpose and assumptions of the study. In the second chapter, the concept of "Devlet-i ebed müddet", which stands out as an ontological basis in the ideological composition of the Committee of Union and Progress, is included. In the third and last section, the role, position and, functions of Ottomanism, Islamism and, Turkism in the politics of the Committee of Union and Progress are examined. As a result of the study, it was revealed that during the period of the Committee of Union and Progress, three styles of politics were applied in different regions of the Ottoman State, sometimes simultaneously and sometimes on a ground where the weight shifted to Ottomanism, Islamism, or Turkism. The three ideologies played a unifying, inclusive and, corrective role against separatist and ethnic nationalisms within the Ottoman Empire. This reflex of the state against the separatist movements brought about the state-centeredness in both the idea and the implementation phase of ideologies. In other words, the political reflex developed regarding the ontological security of the state resulted in the application of Ottomanism, Islamism, and Turkism as state-centered nationalism in the politics of the Committee of Union and Progress. In other words, the political reflex developed regarding the ontological security of the state resulted in the practice of Ottomanism, Islamism, and Turkism as state-centered nationalism in the politics of the Committee of

Union and Progress. In the policy of Union and Progress, all three ideologies have a composition that focuses on the ontological security of the Ottoman State and in which they complement one other. Considering the political situation of the period, ideologies were not clearly separated from each other in explaining concepts, events, and phenomena. This issue is the projection of the fact that the Ottoman State was an empire and that the Ottoman intellectuals acted according to the consciousness and mission of saving the empire. However, the politics of Ottomanism accompanied the politics of Turkism in terms of the survival of the state and defense of the homeland, and the politics of Islamism in the context of the protection of the Caliphate and Islam. Islamism politics, on the other hand, was applied in the Caliphate center. At this point, the leadership of the Committee of Union and Progress practiced Islamist politics as an instrument in the participation of the Muslim people in the defense of the homeland in the Islamic lands where dominated by the Great Powers. The politics of Turkism and Turanism, on the other hand, were included in the politics of Union and Progress as a geography-centered and strategic element as a global vision.